

ПО ПРАВДУ В 1978-Й. ОБРАЗ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ БОРИСА КРАМЕРА «ЗЛАМАНІ СХОДИ»

Анотація. У статті досліджується художнє зображення пам'яті про радянське минуле в романі Бориса Крамера «Зламани сходи». Визначаються й характеризуються моделі, що складають ретроплощину: пам'ять-раритет (змальовання старих речей, які розкривають важливі факти), пам'ять-часопростір (спогади різних персонажів про одні й ті ж події сорокарічної давнини), пам'ять-об'єкт (розповідь про психо-неврологічний диспансер). Пояснюється художня роль моделі «непам'ять» – стертої пам'яті людини. Висвітлюється жанрова специфіка детективу в змальованні життя в СРСР. Авторка статті доводить, що образ пам'яті, змодельований у романі, демонструє жахіття тоталітаризму, викликає почуття, які протистоять ностальгії за радянським.

Ключові слова: сучасна проза, детектив, пам'ять про радянське минуле, моделі пам'яті, спогад.

Danylenko Liudmyla

Zaporizhzhia State Medical University

FOR THE TRUTH IN 1978. IMAGE OF MEMORY IN BORYS KRAMER'S NOVEL «BROKEN STAIRS»

Summary. The issue of recreating the memory of the Soviet past is extremely important in the modern society, and in literature in particular. The truth about life in the USSR must show tragic pages and overcome Soviet nostalgia on the way to the full independence of Ukraine. Modern authors, represented by several generations in the literary process, are more or less involved in the Soviet period. They often draw plots and images from their life experience, creating an atmosphere of time based on their feelings and emotions. Borys Kramer's detective novel «Broken Stairs» (2019) is significant among the works about the Soviet past, namely the 1970's stagnation era. The article is dedicated to the image of memory in the artistic reconstruction of the Soviet events based on Borys Kramer's novel «Broken Stairs». The models that make up the retro outline are defined and characterized: memory-rarity (description of old things that reveal important facts about their owners), memory-space-time (memories of different characters about the same events that took place forty years ago), memory-object (a story about a psycho-neurological hospital with a special section «Z» for experiments on the dissident's psyche). The artistic role of the «no-memory» model in the reconstruction of the tragic events of time is explained – it is the erased memory of a person who lived someone else's life for many years. The specifics of describing life in the USSR by the detective means are highlighted, it revitalizes the story and fascinates the reader, making his perception of the text about the tragic easier. Attention is drawn to the use in the artistic text of the image of foreign retro music, in particular the song «Stairs to Heaven» («Stairs to Heaven») by «Led Zeppelin», popular in the 70s of the twentieth century. The writer's ability to convey the atmosphere of time and nostalgic moods, to express the relationships of the characters, to combine temporal dimensions is indicated. The author of the article proves that the image of memory modeled by the writer clearly demonstrates the horrors of totalitarianism, evokes emotions that oppose nostalgia for the Soviet past.

Keywords: modern prose, detective, memory of the Soviet past, memory models, flashback.

Постановка проблеми. Художня модель Радянського часу в багатьох текстах сучасних авторів переконлива й наповнена багатогранним змістом. Вона представляє Україну в поглинанні комуністичною імперією й перестроюванні нації в універсальний людський тип homo sovieticus. Реконструкція пам'яті про радянське минуле в літературі (а також історії, філософії, культурі, психології) викликана суспільною дискусією між тими, хто жалкує за СРСР і прагне його повернення, та тими, хто, усвідомлює нищівний вплив тоталітаризму на державницьку самодостатність, національні інтереси, розвиток особистості, духовне життя людини. У час проходження Україною турбулентного шляху від імперської залежності до європейського вільного розвитку загострюються проблеми повернення пам'яті, осмислення правди, прогоровення травм пережитого.

Увесь період існування СРСР пов'язаний із виборюванням простою людиною достойного життя

(а то й самого життя) на тлі війн, репресій, голоду, ізоляції від міжнародного світу, масштабного індустріального будівництва тощо. Не увесь досвід минулого легко переосмислюється в сучасному світі. Якщо шокує сталінське свавілля вже для більшості очевидне, то «тихий» травматичний період «застою» в Радянському Союзі ще важко піддається повному викриттю, позаяк міцно тримається за меланхолійні переживання значної частини населення. Тож реконструкція періоду 60–80-х років ХХ століття в художній прозі цікаве зображенням реальних картин життя в СРСР з його специфічним сірим повсякденням, ідейно-пафосною атмосферою, характерною поведінкою сформованого радянського громадянина. Усе це в різних жанрово-стильових і тематичних рішеннях представлено у творах П. Вольвача «Кляса» (2004), О. Забужко «Музей покинутих секретів» (2009), В. Лиса «Століття Якова» (2010) й «Соло для Соломії» (2013), І. Карпи «З роси, з води і з калабані» (2012), Кузьми Скрябіна «Я, Паштет

і армія» (2014), В. Шовкошитного «Кров – свята» (2015), С. Батурина «Шизгара» (2016), О. Ільченка «Збирачі туманів» (2016), М. Лаюка «Баборня» (2016), О. Сенцова «Жизня» (2019), А. Чеха «Район «Д» (2019), М. Гримич «Юра» (2020) та інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У питанні відновлення пам'яті художні тексти мають особливий вплив на свідомість читача, бо увиразнюють образи, розвивають уяву й пробуджують розуміння життєвих смислів. У цьому література має переваги над теоретичними науками, зокрема над історіографією. «...Скільки б цікаво-доказових історичних досліджень не виходило, зрушення у колективній пам'яті здатна спричинити лише уґрунтована на мітології белетристика», – твердить К. Родик [5, с. 3]. На цьому наголошує й О. Пухонська: «Літературна версія реінкарнації пам'яті відкриває не лише знання, а й стає суспільною терапією, можливістю долання травми в результаті її проговорення, успішність чого доводять психоаналітичні практики» [4, с. 23].

У переосмисленні минулого загострюються почуття й емоції тих, хто жив у радянський час і набував практик існування під цілковитим контролем держави. О. Пухонська говорить про «зародження процесу перепрочитання тоталітарної пам'яті через індивідуальний, родинний, етнічний досвід і виявлення закоріненої в ній національної травми» [4, с. 5]. Це надає нашій літературі художньої самотності.

Письменники повідомляють про те, що пережили самі чи їхні близькі й рідні. Роблять це з позиції свого життєвого виміру. Тож питання пам'яті в прозі перших двох десятиріч XXI століття окреслює поколіннєвий принцип авторських спостережень за минулим. На це звертають увагу Я. Поліщук, О. Пухонська, Т. Трофименко. Вони вказують на вікові рамки життєвого досвіду, творчу активність авторів. Поколіннєвий чинник дає можливість краще зрозуміти світобачення письменника, його ідеї та цінності, винесені з минулого. Автори, що жили в добу СРСР, можуть упевнено орієнтуватися в матеріалі (часовому наповненні подіями) і виважено відтворювати ностальгічні настрої. Я. Поліщук пише: «...Ностальгія за радянською епохою охоплює суспільну пам'ять вибірково, причому активніше залучає приватні спогади, а не факти і статистики, що засвідчують дійсний стан речей. У приватній пам'яті, безумовно, можна знайти чимало привабливих ознак цієї епохи, тоді як у суспільне життя вона вписана багатьма негативними рисами» [3, с. 127]. Сучасній прозі притаманне осмислення саме суспільних проблем минулого, що мають наслідки сьогодні. Занурюючись у минуле, письменники не оминають і «приватні спогади», проте роблять це здебільшого з «легко-іронічними» акцентами для створення відповідної атмосфери.

У питанні художньої реконструкції тоталітарної пам'яті є багато цікавих аспектів, що потребують вивчення. Українське літературознавство вже має вагомий праці, які стали підґрунтям для подальших досліджень. Це книги Т. Гундорової «Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм» (2013), Я. Поліщука «Ревізії пам'яті: літературна критика» (2011), «Реактивність літератури» (2016), «Пошуки Східної Європи: тіні минулого, міражі

майбутнього» (2020), О. Пухонської «Літературний вимір пам'яті» (2018), Р. Харчук «Сучасна українська проза: Постмодерний період» (2011). Науковці розкривають особливості становлення літератури-пам'яті, її тенденції, вплив на суспільну свідомість і перспективність у розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відтворення пам'яті про життя в СРСР в сучасній прозі багатоаспектне, йому притаманне розширення тематики, жанрова специфіка, актуальні концепції. Тож питання художньої реконструкції радянського минулого потребує комплексного вивчення.

Формулювання цілей статті. З погляду реконструкції радянського часу привертає увагу твір Бориса Крамера «Зламні сходи», який на Міжнародному літературному конкурсі «Коронація слова» 2019 року відзначений першою премією. Метою статті є аналіз художнього створення образу пам'яті в романі. Для реалізації дослідження виконуються такі завдання: 1) визначити й охарактеризувати моделі, що складають площину минулого: пам'ять-раритет, пам'ять-часопростір, пам'ять-об'єкт; 2) пояснити художню функцію моделі «непам'ять»; 3) висвітлити специфіку змалювання життя в СРСР засобами детективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Справжнє ім'я автора роману «Зламні сходи» – Василь Добрянський. Народився письменник на Кіровоградщині 1954 року, тож його дитинство, студентські роки, становлення в професії журналіста припали на радянський період. Бажання розібратися в часовому потоці, важливі факти якого фальшувалися і приховувалися радянською ідеологічною системою, дало поштовх для створення психологічного детективу. Надбання минулого сприймаються сучасниками відповідно до реалій сьогодення, колишні цінності набувають нових ознак. На початку свого роману Борис Крамер пише: «Пам'ять – штука хитра, залишає нам тільки те, що подобається, а решту викреслює, поправляє, переставляє місцями, як суворовчителька – неправильно написані складнопідрядні речення» [1, с. 10].

На створення сюжету книги вплинули емоції автора, викликані піснею «Stairway to Heaven» («Сходи в небо») групи «Led Zeppelin», популярної в 70-ті роки XX століття. Разом з іншою музикою, що в бобінних записах проникла з-за кордону, «Led Zeppelin», як наголошує Борис Крамер, «ламанала совкову радянську культуру» [6]. Популярна закордонна ретромузика в багатьох сучасних текстах представлена оригінальним художнім образом. У такий спосіб передається атмосферність часу й ностальгічні настрої, втілюється подих свободи, якого не вистачало в Радянському Союзі. У романі С. Батурина «Шизгара» це пісня «Venus» («She's got it yeah...») голландського гурту «Shocking Blue», у романі М. Гримич «Юра» – пісні легендарних «The Beatles», а в повісті Кузьми Скрябіна «Я, Паптет і армія» – хіт британської рок-групи Status Quo «In the Army now». Відома мелодія «Сходи в небо» в романі «Зламні сходи», як атрибут минулого, є рушійною в розвитку подій.

Основою сюжету детективної історії Бориса Крамера стали розповіді його знайомих про «дики

озера, де мисливці пропадають безслідно» та про «радянського психіатра-ката, який проводив дослідди на непокірних» [6]. Увівши все це в художню канву, письменник переконливо проілюстрував час з його реаліями й таємницями. Вдала художня форма, інтригуючі події, яскраві образи роману «Зламани сходи» потужно впливають на сприйняття читача, доносять ідею відновлення пам'яті й викриття жахливої дійсності в роки «одного з останніх періодів існування СРСР» [2].

Страшна правда про комуністичне свавілья проти української інтелігенції в 70-х роках ХХ століття відкривається в романі С. Процюка «Травам не можна помирати» (2017). На реальній основі, зокрема на спогадах дисидента Л. Плюща в книзі «У карнавалі історії», автор розповів про каральну психіатрію, що застосовувалася для «лікування» «інакодумців».

Проблема трагедії особистості під тотальним контролем у часи «застою» вже представлена в сучасній прозі кількома творами. С. Дзюба й А. Кірсанов у романі «Заборонений» (2019) показали життя Василя Стуса в протидії системі. У творі детально зображено сутність органів державної безпеки – переслідування поета, руйнування його долі, ув'язнення, тортури й фізичне знищення в тюрмі-катівні.

Події та образи в названих романах вражають дикістю комуністичного тоталітаризму, з яким українцям довелося існувати кілька десятиліть. Письменники повертають втрачену пам'ять, гостро й переконливо руйнують залишки ностальгії за радянським.

У романі «Зламани сходи» Бориса Крамера сюжет і персонажі вигадані, однак атмосфера ретрочасу все ж достовірна. Герой твору – Юрій Холоденко, київський журналіст, який, виконуючи волю матері, шукає правду про зникнення батька. Твір захоплює пригодами, на що розрахована його жанрова специфіка. Переслідування, втечі, обман, пошук інформації про давні події, зіставлення фактів і деталей, припущення, спогади – увесь цей набір жанрових складових детективу розкриває трагічну подію: 22 вересня 1978 року троє чоловіків, що разом працювали на телефонній станції, – начальник АТС Дмитро Вербицький, оператор Северин Нечитайло й молодий працівник Петро Холоденко виїхали з міста Емська на полювання, але зникли за невідомих обставин, не залишивши жодних слідів. Протягом сорока років таємниця не була розгадана. Вона не давала спокою найріднішим, зокрема Настасії Андріївні Холоденко, яка не вірила в загибель чоловіка, зберігала йому вірність і, помираючи від важкої хвороби, попросила сина: «Знайди тата! Він живий!... Він тебе чекає!...» [1, с. 21].

Художньою своєрідністю тексту є створення образу пам'яті, що важливо для розгортання сюжету, загострення конфлікту, характеристики персонажів, формування ідеї. У романі представлені такі моделі: пам'ять-раритет (змалювання речей, які збереглися від батька), пам'ять-часопростір (спогади різних персонажів про одні й ті ж події сорокарічної давнини), пам'ять-об'єкт (розповідь про психоневрологічний диспансер). Так автор конструє динамічну, чуттєву панораму, що масштабно розгортає минуле й дозволяє орієнтуватися в детективних колізіях.

Пам'ять-раритет. Розгадування таємниці зникнення батька починається з коробки, де мати зберігала деякі речі: два порожні патрони від берданки, від яких тхнуло стріляним порохом; позолочений наручний годинник «Cornavin» із червоною зірочкою посередині; дві обручки, виточені з бронзи; бобіна з магнітофонною стрічкою [1, с. 25]. Змалювання речей визначає напрями розгадування давньої таємниці. Зовнішня характеристика (колір, запахи, деталі-штрихи) асоціюється з подіями сорокарічної давнини, пояснює стосунки і вподобання персонажів, ілюструє радянське повсякденне життя: патрони татові продав його начальник Дмитро Вербицький, агітуючи прилучатися до мисливства; годинник «тато не взяв із собою, щоб не загубити, бо дуже дорожив ним – мамин подарунок»; обручки бронзові, бо батьки «вирішили одружитися несподівано», а «золоті обручки були дефіцитом» [1, с. 25; 26].

Ключовою в розгортанні сюжету є стара бобіна із записом пісні «Сходи в небо». Музика стає одним із персонажів, вона тісно пов'язана з батьком і не зникає з тексту до кінця. Автор розповідає про захоплення молодого Петра Холоденка цією піснею, передає її мелодійність і зворушливість. Епізод із прослуховування музики на старому магнітофоні в антикварній крамниці, в якій працює старий товариш Юрія, оживлює панораму минулого: «Бобіна закрутилась, «Юпітер» зашипів... Голосний звук раптом увірвався в тісну крамничку, як вітер, що поривом розчинив вікна й двері» [1, с. 31]. Уведення легендарної музики в сюжет увиразнює стосунки персонажів, пробуджує почуття, поєднує часові виміри. Дивний запис розмови втаємниченої Луїзи з коханцем, що перериває пісню, є чи не єдиним зв'язком із минулим.

Пам'ять-часопростір. Авторське рішення – показати події сорокарічної давнини з різних площин спогадів. Форма реконструкції минулого – бесіди Юрія Холоденка з причетними до справи людьми, активізація їхньої пам'яті.

Спогади Іларія Шамана, колишнього слідчого, який займався справою мисливців, – це детальний аналіз обставин і характеристика учасників подій, що дає повне уявлення про соціальне життя в колишній країні з її стандартами повсякденного життя: Дмитро Вербицький мав дружину, квартиру, двох дітей і жовту машину «Жигул», що «дратувала заздрісників» [1, с. 40]; Северин Нечитайло – «роботяга, який не вилазив з люків телефонних мереж», але й потрапляв до «витверзника за те, що буянив с'яну», «дружина з дочкою покинули його» [1, с. 41]; Петро Холоденко – наймолодший із зниклих. Про нього говорили, що «дуже закоханий у дружину Настю, яка працювала вчителькою» [1, с. 41]. Старий капітан представив детальний маршрут трагічної поїздки та усі можливі версії слідства, пояснивши, що справа не мала перспектив розслідування: «То були нелегкі часи... На межі розпаду СРСР запалали вогнища на задніх дворах міліції, КДБ, партійних органів. Палили все, що під руку потрапить. Справа мисливців згоріла» [1, с. 47].

Занурення в події минулого Наталії Вербицької, дружини зниклого начальника АТС, по-своєму ілюструє специфіку повсякдення в родині, виявляє зв'язок чоловіка з органами КДБ: «Тоді всім запроваляло КДБ. Приходив додому

й невідь чого причіплявся до борщу. Або до моєї зачіски. Або до дітей...» [1, с. 60].

За жанровими законами детективу у творі має бути повна розгадка таємниць, завершення розслідування з послідовною і переконливою нотацією подій. Розкриття злочину в «Зламаних сходах» пов'язане із зізнанням Михайла Збруєва – єдиного живого учасника подій. Тож повна панорама 22 вересня 1978 року постає з його розповіді. Пам'ять оживає і відновлює всі деталі: Полковник Сахно вирішив покарати Дмитра Вербицького – коханця своєї дружини, Луїзи. Тяжко побив його, наздогнавши разом зі Збруєвим «Жигулі», в якому чоловіки їхали на полювання. Усе відбувалося в лісі. Несподівано звідкись пролунав постріл і куля смертельно ранила Вербицького. Збруєв почав стріляти в хащі. У неконтрольованій ситуації сталося ще одне вбивство – від пострілу начальниці міліції загинув утікач із психдиспансеру («цінний екземпляр» лікаря Цуркана), якого переслідував інший міліціонер – тепер уже вбивця Вербицького. Далі довелося знищувати свідків. Нечитайла застрелили, після чого всіх убитих, склали в «Жигулі» і втопили в болоті. Петра Холоденка міліціонер із психдиспансеру забрав із собою, замість застреленого втікача, «бо в нього суворий облік кадрів» [1, с. 205]. У лікарні-турмі Петро довгі роки проіснував як об'єкт для експериментів радянської психіатрії.

Художня реконструкція оживлює події минулого, створює відповідну атмосферу й загострює розгортання сюжету. Спогади усіх персонажів є своєрідними пазлами картини минулого. Кожен із цих пазлів має свої змістові й настроєві деталі, по-різному відображає один час і ту саму подію.

Пам'ять-об'єкт. Найбільше змістове навантаження вкладено в образ психоневрологічного диспансеру, що знаходився в лісі на шляху до місця полювання зниклих чоловіків. Борис Крамер зосереджує на ньому увагу через враження, асоціації, зізнання очевидців і учасників подій. У такий спосіб вималюється жахлива правда про карально-експериментальну психіатрію в Радянському Союзі. Художній образ психлікарні – це символ поглинання пам'яті. Відтворення закладу ведеться з погляду слідчого Іларія Шамана, який якнайточніше окреслює беззахисність людини у світі «розвиненого соціалізму»: «Висока кам'яна огорожа з колючим дротом угорі, громіздка металева брама, що розкривається повільно, з гуркотом, вартові в будці... А в середину не впустили. Потрібен був дозвіл спеціального відділу КДБ» [1, с. 45]. Екстер'єр психдиспансеру сприяє усвідомленню абсурдності його існування, відчуттю гнітючості й страху.

Сутність засекреченої психлікарні, зокрема спеціального блоку «Зет», розкривається в спогадах Ярослава Полежаєва – колишнього головного лікаря та Мусія Томина – лікаря психіатра. Вони повідносять про дивні й страшні речі. Якщо в людини була «схильність до вільнодумства й протесту», на ній випробовував свій метод лікар Цуркан – змінював мислення, пам'ять, уявлення про реальний світ. «Професор Цуркан експериментував зі своїми злочинцями, ніби з мишами. Обплутував їх дротами й бив струмом. Перед тим садив в ізолятор і обчіплював стіни плакатами. «Люби Вітчизну, як маму рідну». «Кажі тільки

правду». «Слухайся старших»... Куди злочинець не поверне очі, там написи. Потім удар струмом і хрип та слина з рота...» [1, с. 72–73].

Модель-непам'ять. Образ пам'яті в романі Бориса Крамера доповнює ще один вагомий чинник – непам'ять – стерта пам'ять Петра Холоденка. Письменник дуже точно відтворив цю пустоту, змалювавши обставини й загостривши емоції. Епізод зустрічі сина й батька після довгої розлуки та складних пошуків найочікуваніший у творі, адже він мав би відкрити всю правду про давні події. Ця правда надто болюча, бо виявилось, що Петро Холоденко втратив пам'ять про себе, про родину і про час. Юрієві видали батька в будинку для самотніх людей (куди того пізніше перевели з психдиспансеру) «під розписку, ніби неживий предмет чи багаж, що загубився» [1, с. 222–233]. «Непам'ять» фіксується у змалюванні постаті давно зниклої людини. «Безвільно й байдуже піддався, коли ми вихали його на сидіння позаду... Просто сидів і дивився невидючими очима в лобове скло. Його тут не було, він десь літав. Тіло, оболонка є, а людини нема» [1, с. 233]. Стерта пам'ять зацентрована ще в одній важливій деталі – батько жив під прізвищем убитого сорок років тому пацієнта-втікача Бориса Коломійця. Забуття Петра Холоденка уособлює зухвалість, грубе знищення пам'яті цілого покоління, яке жило ілюзіями про щасливе життя в СРСР.

Зв'язком між минулим і сьогоденням є пісня «Сходи в небо». Наприкінці твору музика знову вступає в свою роль. По дорозі додому в машині з мовчазним батьком за спиною Юрій вмикає програвач, і «Роберт Плант під гітару Джиммі Пейджа заспівав про шепіт трав, який пророчить, що скоро в нашій серці пісня прокинеться й сурма приведе нас до тьми...» [с. 1. 233]. Звучання пісні наче витягує старого з небуття: «На батьковому лиці відбулися зміни – з'явився рум'янець. Попустилися стиснуті губи. Вилиці зарухались, ніби він мав ось-ось щось сказати. На впалих щоках поглибилися зморшки. Зіниці звузились і розгублено забігали по дорозі, що рухалась назустріч...» [1, с. 234]. Фінал розповіді ліричний і життєстверджуючий. В епілозі автор повідомляє: «Юрій разом із дружиною Ією та сином Ігорем переїхали в Емськ... Разом вони доглядають батька й дідуся. Чоловік, якого через сорок років знайшли в притулку, досі не говорить, але все розуміє й надовго застигає біля портрета Настасії» [1, с. 236].

Висновки дослідження й перспективи. У «Зламаних сходах» образ пам'яті комплексний. Це аналіз минулих подій через спогади різних людей; асоціації та емоції, що викликають раритетні речі; розсекречення таємниць, які демонструють реалії тоталітаризму. Борис Крамер вдало відобразив сутність минулої доби, зокрема «застійного» брежнєвського періоду кінця 70-х років ХХ століття. Повсякдення радянської людини, її приземлені цінності, обмежені можливості й безвихідь переконливі й виразні у творі. Колишня радянська імперія постає в образі психдиспансеру, в якому мислення людини програмувалося спеціальними методами. Сутність СРСР – безпам'ятство, німота, безвихідь, пристосованість до принижень. Назва роману «Зламани сходи» символізує пам'ять про радянський час,

трагедію поколінь і неповторення пережитого. Образне бачення світу Бориса Крамера урізно-манітніло відтворення часу в художній прозі, а моделі пам'яті зреалізували ідейний задум, «осердечили» дійсність.

Роман «Зламани сходи» доповнює панораму зображення радянського минулого сучасними письменниками. Проблема художньої реконструкції пам'яті перспективна для літературознавства й потребує детального вивчення.

Список літератури:

1. Крамер Б. Зламани сходи. Харків, 2019. 240 с.
2. Період застою. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Період_застою (дата звернення: 19.05.2020).
3. Поліщук Я. Пошуки східної Європи: тіні минулого, міражі майбутнього. Чернівці, 2020. 192 с.
4. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті : монографія. Київ, 2018. 304 с.
5. Родик К. Література пам'яті. Між лібералізмом і консерватизмом. Кров – свята: Історична трилогія / В. Шовкошитний. Київ, 2019. С. 3.
6. Федоряк О. Короноване слово, або Куди привели письменника Василя Добрянського його «Зламани сходи»... // Інтернет-ресурс газети «Галичина» 02.07.2019. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/koronovane-slovo-abo-kudi-priveli-pismennika-vasilya-dobryanskogo-yogo-zlamani-shodi/> (дата звернення: 25.05.2020).

References:

1. Kramer, B. (2019). *Zlamani sxody* [Broken stairs]. Kharkiv: KSD. (in Ukrainian)
2. Stagnation period. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Період_застою (accessed 19.05.2020).
3. Polishhuk, Ya. (2020). *Poshuky sxidnoyi Yevropy: tini mynulogo, mirazhi majbutnogo* [The search for Eastern Europe: shadows of the past, mirages of the future]. Chernivtsi: Books – XXI. (in Ukrainian)
4. Pukhonska, O. (2018). *Literaturnyj vymir pamyati* [Literary dimension of memory]. Kyiv: Akademvydav. (in Ukrainian)
5. Rodyk, K. (2019). *Literatura pam'yati. Mizh liberalizmom i konservatyzmom* [Memory literature. Between liberalism and conservatism]. *Krov – svyata* [Blood is sacred]. Kyiv: Ukrainian priority. (in Ukrainian)
6. Fedolyak, O. (2019). *Koronovane slovo, abo Kudy pryvely pysmennyka Vasylya Dobryanskogo jogo «Zlamani sxody»* [The crowned word, or Where did the writer Vasyl Dobryansky lead his «Broken Stairs»]. *Internet-resurs gazety «Galychyna»* [Internet resource of the newspaper «Galychyna»]. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/koronovane-slovo-abo-kudi-priveli-pismennika-vasilya-dobryanskogo-yogo-zlamani-shodi/> (accessed 25.05.2020).